

Amstelodamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

Amstelredamum

PETER J. H. VAN BREE & WILLY WELMAN

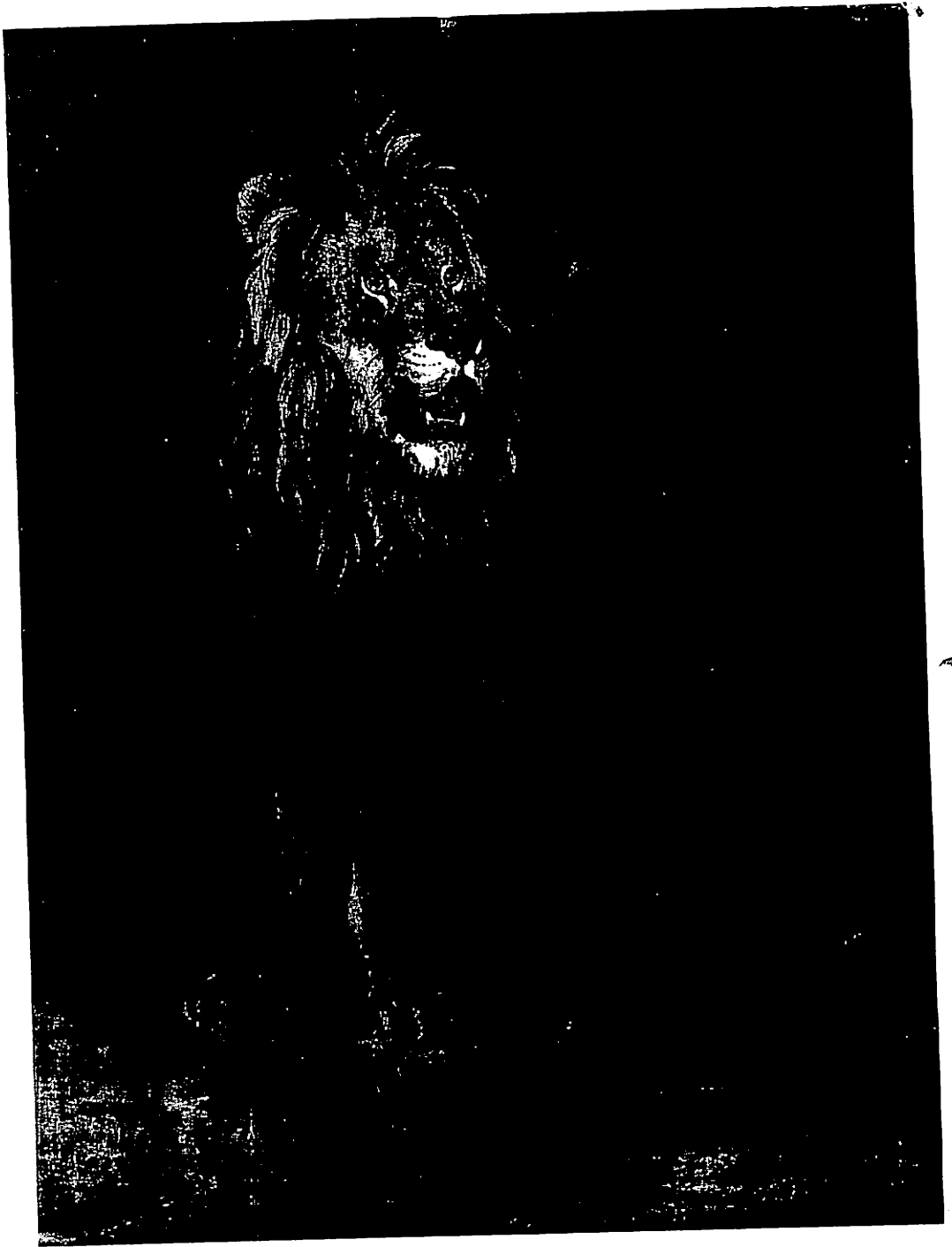
Een leeuw van Lodewijk Napoleon

In het Zoölogisch Museum, vroeger onderdeel van Artis, nu van de Universiteit van Amsterdam, bevindt zich een bijna twee eeuwen oud geraamte van een mannetjesleeuw dat nauwkeurig in verschillende Nederlandse verzamelingen bleek te traceren. De geschiedenis gaat zelfs zover terug, dat we weten in welke diergaarde de leeuw, toen die nog leefde, thuishoorde. Een zoöloog en een stagiaire volgden het spoor terug van een interessant object uit de collectie.

TOEN LODEWIJK NAPOLEON in 1806, door zijn broer keizer Napoleon Bonaparte aangewezen als koning van Holland, naar ons land kwam, wilde hij dat zijn koninkrijk in cultureel opzicht gelijkwaardig zou zijn aan Frankrijk. Net als elders in Europa hadden de vorsten daar altijd kunsten en wetenschappen ondersteund door het oprichten en in stand houden van wetenschappelijke verzamelingen en dat deed ook Napoleon. Parijs bezat in zijn tijd een Nationaal Natuurhistorisch Museum, een nationale botanische tuin en een (nationale) Academie van Wetenschappen, instellingen die koning Lodewijk ook in Nederland wilde oprichten. Bovendien moest er een menagerie komen, een verzameling van levende dieren, naar voorbeeld van de menagerie bij de 'Jardin des Plantes' in Parijs, de vroegere 'Jardin du Roi'. Vóór zijn vlucht naar Engeland in 1795 had eveneens stadhouder Willem V hier twee menagerieën bezeten, waarvan één bij Voorburg met exotische dieren. Er werden echter geen grote roofdieren gehouden.

Kort nadat Lodewijk Napoleon zijn residentie had verplaatst naar Amsterdam, gaf hij in juli 1808 de hoogleraar in de plantkunde aan de Hogeschool te Harderwijk, C. G. C. Reinwardt, opdracht om voor hem een menagerie samen te stellen. Daarbij was het duidelijk, dat de koning de dierenverzameling van Antoine Alpy, die op kermissen en jaarmarkten aan het publiek werd vertoond, op het oog had. De collectie werd aangekocht voor f 25 000 en direct na aankoop op vier lange wagens vervoerd naar Paleis Soestdijk, een van de vele residenties van de koning. De voornaamste dieren van de verzameling waren drie leeuwen, twee tijgers, een panter, een luipaard, twee zebra's, een struisvogel en drie à vier apen van een 'buitengemeene' grootte.

Na enige maanden op Soestdijk te zijn geweest, verhuisde de collectie dieren naar het landgoed Welgelegen in de Haarlemmerhout, een andere residentie van de koning. Dit voor die tijd zeer moderne buiten was tien jaar eerder gebouwd door de Amsterdamse bankier Henry Hope, die lang in Amerika had gewoond en die bij de komst der Fransen in 1794 het land had verlaten. Op Welgelegen zou ook de nationale botanische tuin, de Hollandse 'Jardin des Plantes' worden aangelegd. Amper waren de verblijven van de dieren geheel in orde en was men

1 P. G. van Os, De leeuw van koning Lodewijk Napoleon, 1808. Olieverf op doek, 187 x 130 cm. Rijksmuseum Amsterdam.

2 Gemonteerd skelet van een van de leeuwen uit de menagerie van koning Lodewijk Napoleon. Foto L. A. van der Laan. Zoologisch Museum van de Universiteit van Amsterdam.

3 De Amstel, gezien vanaf de Herengracht, circa 1850, detail. Prof. G. Vrolijk woonde in het vierde huis van rechts, waar ook het Museum Vrolikianum was gevestigd. Litho door C. Springer. Historisch-topografische Atlas, Gemeentearchief Amsterdam.

begonnen met de aanleg van de botanische tuin, of de koning gaf op 22 mei 1809 opdracht de dieren en de planten naar Amsterdam over te brengen. Inmiddels was de verzameling door de aankoop van enkele collecties aanzienlijk uitgebreid. De dieren werden voorlopig ondergebracht in de oranjerie van de Hortus Botanicus, gelegen aan het begin van de Plantage Middenlaan. Het plan was om de Hortus uit te breiden, zodat er kooien in gebouwd konden worden en er ook plaats was voor de exotische planten die eveneens uit Haarlem waren gekomen.

Voorlopig kregen die echter een plaats in de tuin achter het Trippenhuys aan de Kloveniersburgwal. In 1812 zou het in mei 1808 door koning Lodewijk opgerichte Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten, de voorloper van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, worden ondergebracht in de zuidelijke helft van dit pand, dat oorspronkelijk als twee woonhuizen was gebouwd.

De uitvoering van het plan voor de uitbreiding van de Hortus bleek echter te kostbaar. Evenmin vonden de latere plannen om de planten naar Harderwijk over te brengen doorgang. Om de oranjerie vrij te maken voor de (sub)tropische planten verhuisden de dieren in de winter 1809/10 naar verlaten kazernesgebouwen, doch op 10 juni 1810 besloot de koning de menagerie op te heffen, waarna op 2 juli de dieren in een advertentie te koop werden aangeboden. Inmiddels had Lodewijk, op aandrang van Napoleon, afstand gedaan van het koningschap. Op 2 juli 1810 verliet hij ons land. De aangekondigde verkoop ging niet door en op 30 september 1810 werden de dieren, op een wolf en een Amerikaanse beer na, overgebracht naar de menagerie in Parijs. Dit was het einde van een serieuze poging om in Nederland een nationale dieren- en plantentuin te stichten.

3

TIJDENS HET BESTAAN van de menagerie was de genoemde Reinwardt verantwoordelijk voor de verzameling. Alleen toen de dieren en planten naar Amsterdam kwamen, werd de hoogleraar Gerardus Vrolik, commissaris van de Hortus Botanicus, naast Reinwardt als directeur aangesteld. Vrolik was op 25 april 1775 geboren te Leiden. In die stad studeerde hij medicijnen, waartoe ook plantkunde behoorde. Reeds voor zijn promotie werd hij benoemd tot hoogleraar in de botanie aan het Athenaeum Illustre, de voorloper van de Universiteit van Amsterdam. Sinds 1797 gaf hij daar ook colleges in de anatomie, de fysiologie en de verloskunde. In 1831 ging hij ook onderricht geven in de chirurgie. Een onvoorstelbare accumulatie van vakken! Het is bekend, dat Gerardus Vrolik reeds vroeg begon met het aanleggen van een collectie van medische en zoölogische objecten, het Museum Vrolikianum. Dat was gehuisvest in het woonhuis van Gerardus Vrolik aan de Amstel op nr. 218, tussen de Heren- en de Keizersgracht. Hij was getrouwd met een dochter van de beroemde wiskundige, prof. J. H. van Swinden. Op 10 november 1859 overleed hij.

Zijn zoon Willem Vrolik, op 29 april 1801 in Amsterdam geboren, werd op zestienjarige leeftijd als student in de medicijnen aan het Athenaeum Illustre ingeschreven. Hij voltooide zijn studie aan de Utrechtse Universiteit (het Athenaeum had geen examenrecht). Na een tijdje huisarts in Amsterdam te zijn geweest, werd hij in 1828 benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de anatomie en fysiologie aan de Universiteit te Groningen. Drie jaar later, op 1 juni 1831, werd Willem Vrolik hoogleraar in de ontleed-, natuur- en heilkunde in Amsterdam. Hij doceerde anatomie, fysiologie, chirurgie en natuurlijke historie en, vanaf 1843, tijdelijk ook gerechtelijke geneeskunde. Hij stierf op 22 december 1863.

4 Het gebouw van het Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra (Artis), waar tot 1990 op de eerste verdieping een deel van het Zoölogisch Museum was gevestigd. Architect Jan van Maurik inspireerde zich op de 'Grande Galerie' van het 'Muséum National d'Histoire Naturelle' in Parijs. Foto Pieter Oosterhuis, ca. 1865. Historisch-topografische Atlas, Gemeente-archief Amsterdam.

5 Zaal in het Zoölogisch Museum van de Universiteit van Amsterdam in Artis, Plantage Middenlaan 41. Foto L. A. van der Laan, ca. 1988. Zoölogisch Museum van de Universiteit van Amsterdam.

Tijdens zijn leven heeft hij veel gepubliceerd en zich ingespannen om het door zijn vader gestichte museum uit te breiden.

Na de dood van Willem Vrolik was de kans groot dat de collectie, die door hem en zijn vader bijeengebracht was en die omschreven werd als het grootste en mooiste particuliere museum in Europa, door verkoop uiteen zou vallen en verloren zou gaan voor Amsterdam. Er is toen een comité gevormd van vooraanstaande burgers, onder wie de toenmalige directeur van Artis, G. F. Westerman, de curator van het Athenaeum Illustre van Beeck Vollenhoven en de medicus prof. G. E. Voorhelm Schneevoegt. Dat comité zamelde geld in, zodat op 15 maart 1865 de gehele verzameling voor f12000 kon worden aangekocht. Dat was zelfs voor die tijd een uiterst laag bedrag. Het medische deel werd ten behoeve van het Athenaeum Illustre aan de gemeente Amsterdam geschonken. Deze verzameling was later ondergebracht in het Ontleedkundig Laboratorium van de Gemeente Universiteit aan de Mauritskade. Na de bouw van het Academisch Medisch Centrum verhuisde het Museum Vrolik naar het AMC, waar een deel van de collectie is tentoongesteld.

De collectie niet-menselijke geraamten en schedels werd ondergebracht bij het zoölogische genootschap Natura Artis Magistra (Artis), dat in 1838 was opgericht. Dit beschikte over een zoölogisch museum aan de Plantage Middenlaan (nr. 41-43), dat tien jaar eerder door stadsarchitect Jan van Maurik, naar het voorbeeld van de 'Grande Galerie' van het 'Muséum National d'Histoire Naturelle' te Parijs was gebouwd, in de wandeling het Grote Museum genoemd. De skeletten en schedels van de dieren uit het Museum Vrolik plus enkele dieren die waren geconserveerd op alcohol, werden opgenomen in de collectie. In 1868 werd het Zoölogisch Museum uitgebreid met het langgerekte faunagebouw even verderop aan de Middenlaan (nr. 45). Op dit gebouw, ontworpen door architect G. B. Salm, werden in 1955 fraaie dierfiguren aangebracht. Hier nu werd de verzameling Nederlandse dieren ondergebracht. Toen de dierentuin in 1939 bijna failliet

5

ging, nam de gemeente de bezittingen (minus de levende have) over om de schulden te delgen en werden de collecties opgezette dieren, zoölogische preparaten, boeken, etc. toegewezen aan de Gemeente Universiteit. In 1969 werd de Universiteit zelfstandig en werden de bezittingen, inclusief de dierkundeverzameling, overgedragen aan de nieuwe instelling, de Universiteit van Amsterdam. De zoölogische collectie verhuisde een jaar later naar het gebouw op de hoek van de Plantage Midden- en de Plantage Kerklaan, waar eerder het bevolkingsregister was gehuisvest. Tot zes jaar geleden waren de diergeraamten hier ondergebracht.

WILLEM VROLIK was al begonnen met het samenstellen van een catalogus van de voorwerpen aanwezig in het museum Vrolikianum. Dat werk werd voortgezet en afgemaakt door zijn assistent, dr. J. L. Dusseau. De catalogus werd gepubliceerd in 1865. Onder nummer 660 staat vermeld: 'Squélette d'un Lion, mâle adulte, don du Roi Louis Napoléon'. Dit gemonteerde skelet is nog steeds aanwezig in de collectie van het Zoölogisch Museum.

Dank zij de catalogus van Dusseau, een publikatie van G. A. Evers en een studie van de geschiedenis van de Amsterdamse Hortus Botanicus is de historie van deze mannelijke leeuw precies te traceren. Het dier was afkomstig uit de menagerie van Lodewijk Napoleon en moet in Amsterdam zijn gestorven tussen mei en augustus 1809, waarna nog maar één leeuw in de diergaarde over was. Gerardus Vrolik heeft, als een der commissarissen van de Hortus en als mededirecteur van de menagerie van de koning, het dode dier gekregen en voor zijn verzameling laten skeletteren en monteren.

Nu wil het geval dat we ook over een portret van deze leeuw uit die tijd beschik-

ken. In de collectie van het Rijksmuseum bevindt zich een schilderij van de leeuw, geschilderd door de uit Den Haag afkomstige kunstenaar P.G. van Os (1776-1839), die circa 1796 naar Amsterdam was verhuisd. Dit schilderij werd door de kunstenaar ingezonden op de eerste openbare presentatie van moderne kunst in Nederland, de Tentoonstelling van Levende Meesters. Deze werd in 1808 op initiatief van Lodewijk Napoleon gehouden in zijn paleis in de hoofdstad, het voormalige stadhuis van Amsterdam, waar ook het Koninklijk Museum was gevestigd. Onder nr. 22 werd het getoond als 'Een Leeuw, uit de menagerie van Zijne Majesteit den Koning, naar het leven geschilderd'. Na afloop van de tentoonstelling schonk de kunstenaar dit schilderij aan de koning en later werd dit in 's-Rijks Verzameling van Moderne Meesters te Haarlem opgenomen.

Deze collectie was ondergebracht in het eerder genoemde Welgelegen, dat indertijd mede gebouwd was om Hopes omvangrijke kunstverzameling onder te brengen. Lodewijk Napoleon had het buiten kort voor zijn vertrek uit Holland van de familie Hope gekocht, maar na de Franse tijd was het aan de Staat der Nederlanden gekomen. Aanvankelijk was het paleis voor de moeder van koning Willem I, prinses Wilhelmina van Pruisen geweest, maar na haar dood werd het in 1828 bestemd tot museum van moderne meesters. Toen in 1885 aan de Stadhouderskade een nieuw gebouw voor het Rijksmuseum was geopend, verhuisde de collectie, die zich vanaf 1817 in het noordelijke deel van het Trippenhuys bevond, daarheen en ook een aantal stukken uit het museum in Haarlem, dat toen werd opgeheven, kreeg een plaats in het nieuwe gebouw. Daartoe behoorde het schilderij van Van Os, waarvan de bijzonderheden inzake de geschiedenis ons door drs. G.M.C. Jansen werden verstrekt. Wij zijn hem hiervoor dankbaar.

Skelet en schilderij zijn nu nog een tastbare herinnering aan de korte en veelbewogen geschiedenis van de menagerie van koning Lodewijk Napoleon. Aan gezien de menagerie tijdens het verblijf in Amsterdam 's middags ook voor het publiek toegankelijk was, zijn skelet en schilderij tevens tastbare bewijzen van de eerste Nederlandse openbare dierentuin.

Dr. Peter J. H. van Bree studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam en was voor zijn pensionering conservator van de afdeling Zoogdieren van het Zoologisch Museum.

W.J.M. Welman deed in het kader van een stage voor de opleiding Kunst, Cultuur en Educatie aan de Hogeschool Holland te Diemen een onderzoek naar de collectie Vrolik in dit museum. Zij is na haar afstuderen werkzaam als freelancer.

Bree, P.J.H. van, 'De collectie Vrolik in ons museum' in: *ISPberichten*, mei 1994.

Dusseau, J.L., *Musée Vrolik, catalogue de la collection d'anatomie humaine, comparée et pathologique de ...*

Ger. et W. Vrolik, Amsterdam 1865.

Evers, G.A., *Utrecht als koninklijke residentie; het verblijf van Lodewijk Napoleon te Utrecht 1807-1808*, Utrecht 1941.

Knoef, J., 'P.G. van Os, 1776-1859' in: *Tussen rococo en romantiek, een bundel kunsthistorische opstellen*, 's-Gravenhage 1943, p. 253-274.

Welman, W., *De Vrolikcollectie*, Diemen 1995, stageverslag Hogeschool Holland.

Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad; de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638-1993*, Amsterdam 1995.

Dierentuinen in Holland, themanummer van *Holland, regionaal historisch tijdschrift* 20 (1988) nr. 4/5.

AMSTERDAMSE NOTITIES

DE AFDELING ARCHEOLOGIE VAN HET
AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM

Begin 1994 werd op vijf meter diepte aan de Nieuwezijds Kolk een muur met de aanzet van een toren uit de dertiende eeuw gevonden. Deze vondst ging gepaard met grote publiciteit en werd onder andere beschreven in de publikatie *Het 'kasteel van Amstel', burcht of bruggehoofd?* (zie ook jrg. 81, p. 159). Nog in het jaar van de opgraving wijdde het Amsterdams Historisch Museum een kleine tentoonstelling aan de vondst. De toenemende belangstelling voor archeologie leidde er tevens toe, dat het museum besloot zijn archeologische afdeling aan de passen en meer up to date te maken, onder meer door het toevoegen van de vondsten van de opgraving van 1994. Voor deze nieuwe afdeling is nauw samengewerkt met de Archeologische Dienst.

De nieuwe afdeling is ingedeeld in verschillende soorten vindplaatsen. Gekozen is voor de belichting van een achttal onderzoekslocaties. In de oudste, Oud-Die-men, zijn woonterven gevonden die werden bewoond vanaf de late elfde eeuw, de oudst bekende woonsporen uit de omgeving. Naast grote hoeveelheden scherven van aardewerk zijn daar ook twee mantelspelden, een muntje en een penning opgegraven. Van een laat twaalfde-eeuws pelgrimsinsigne van de Engelse heilige Thomas Becket is een replica te zien. Het vroegste Amsterdam is vertegenwoordigd met de eerder genoemde dertiende-eeuwse versterking, die gedeeltelijk op scheepshout was gefundeerd.

Uit de late veertiende eeuw dateert de Sint Olofs-poort, die samen met de Sint Olofkapel wordt behandeld. Beide zijn vanaf 1969 opgegraven. Daarbij werden enorme hoeveelheden aardewerk geborgen, waarvan slechts een klein deel kan worden getoond. De Oude Kerk is interessant als onderzoeksobject, omdat er nooit integraal opgravingen zijn gedaan. Mede onder auspiciën van Amstelodamum zijn indertijd kleine delen van de vloer gelicht om onderzoek te doen naar de fundering en de bouwgeschiedenis. Dit was al voldoende om het vermoeden te doen groeien, dat er op deze plaats vóór de bestaande, in de loop der eeuwen sterk verbouwde en vergrote laat dertiende-eeuwse kerk, een klein houten kerkje moet hebben gestaan.

Onderzoek naar het Onze-Lieve-Vrouwegasthuis aan de Nieuwe Nieuwstraat leverde een speciale verrassing op: onder de restanten van het vijftiende-eeuwse

gasthuis bleken zich de funderingen van een ouder en kleiner gasthuis te bevinden, dat omstreeks het midden van de veertiende eeuw moet zijn gebouwd. Een prachtig overblijfsel van dit oude gasthuis is een unieke kandelelaar uit de late veertiende eeuw. De resten van de Onze-Lieve-Vrouwekapel aan de overzijde van de Nieuwendijk werden bij toeval ontdekt. Bij de afbraak van een pand aan de Onze Lieve Vrouwesteeg kwamen in een zijmuur delen van de houten dakconstructie van de kapel bloot te liggen. Graafwerk ter plaatse leverde de vondst op van een schitterende plavuizenvloer van omstreeks 1340.

De opstelling van de bouwmaterialen is het enige onderdeel dat gehandhaafd bleef. Grote stapels stenen, plavuizen, balken en dakpannen geven een indruk van de materialen die in de middeleeuwen bij de bouw werden toegepast. Daarbij wordt ook uitleg over de wijze van funderen gegeven. Verder worden in de nieuwe opstelling twee soorten woonhuizen behandeld. Het eerste huis dat wordt getoond, is een woning aan de Sint Annenstraat. Al in 1350 stond er ter plaatse van het huidige nr. 12 een woonhuis. Dit werd in de vijftiende eeuw opnieuw opgetrokken en in 1566 geheel in renaissancestijl verbouwd. Bij het archeologische onderzoek werden resten van een bijzondere plafondbeschildering aangetroffen. In de beerput en de tuin kwamen een gipsen mannenkop, waarschijnlijk een kopie van een Romeins beeld, en een klein cherubijnenkopje te voorschijn. Beide passen bij uitstek in een interieur in renaissancestijl. De tweede groep woningen was te vinden in de Taanstraat op het Realeneiland, een zeventiende-eeuwse 'nieuwbouwwijk' van de stad. Het terrein was oorspronkelijk bedoeld als vestigingsgebied voor stank veroorzakende bedrijven voor de scheepvaart, maar al spoedig werden er ook woningen gebouwd. De bewoners hadden vaak banden met de scheepvaart. Daarop wijzen archeologische vondsten, zoals een gedeelte van een kaartpasser die gebruikt werd om op zee de koers uit te zetten. Ook werden er enkele mooie majolica en faience schotels gevonden.

Ten slotte wordt aandacht geschonken aan de meest recente opgraving, het Clarissenklooster in de driehoek Heiligeweg/Kalverstraat/Singel, waarvan in 1995 restanten werden blootgelegd. Dit convent dateert uit 1513 en was een van de laatste middeleeuwse kloosters die in de stad werden gebouwd. Bij de Alteratie in 1578 verloor het zijn functie, maar de nog aanwezige nonnen